

1. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Ю. А. Гімаєва, К. О. Малофейкіна

Професійна ідентичність і мотивація навчання у студентів-біологів

Запропоновано розглядати професійну ідентичність як одну з компетенцій, якою мають оволодіти студенти під час навчання. Становлення професійної ідентичності було досліджено у зв'язку з мотивацією навчання, важливого чинника освітнього процесу, у студентів-біологів другого й четвертого курсів. Виділено й проаналізовано специфічні для кожного курсу розподіли статусів ідентичності, мотивів навчання за мірою значущості та їх співвідношенням.

Ключові слова: професійна ідентичність, статус ідентичності, мотивація навчання, кореляційний зв'язок.

Сучасне суспільство висуває досить жорсткі вимоги до функціонування особистості: темп життя, інформаційне навантаження, високі професійні стандарти – це лише невелика частка реалій, яким необхідно відповідати. Компетентнісний підхід, що нині впроваджують у системі вищої освіти України, є адекватною відповіддю таким вимогам, оскільки певні якості, що входять до запланованих результатів навчання, саме й допоможуть сьогоднішньому студенту (в майбутньому – фахівцю) успішно здолати навалу викликів. І не лише адаптуватися до ситуації, але й досягти значних успіхів.

Однією з найважливіших, на наш погляд, компетенцій є професійна ідентичність фахівця. Професійна діяльність посідає чи не центральне місце в житті сучасної людини. Вона зумовлює коло соціальних контактів особистості, нерідко визначає її життєвий шлях, впливає на якості особистості, її пізнавальну сферу тощо. Від успішності професійної діяльності значною мірою залежить задоволеність життям, загальне самопочуття особистості. І професійна ідентичність як ступінь ототожнювання себе з професією [1], усвідомлення своєї належності до певної професії та професійної спільноти [12] є одним з найважливіших факторів, що забезпечує успішність людини у професії.

Професійна ідентичність починає формуватися у студентському віці під час навчання у ВНЗ. Хоча після завершення курсу й очікується, що у випускника має утворитися готовність до самостійної діяльності за фахом, більшість дослідників вважають, що професійна ідентичність у цей період ще не є остаточно сформованою (О. П. Єрмолаєва [1], Л. Б. Шнейдер [4, 53], Ю. П. Поварьонков [2]). Отже, нас цікавило, як складові освітнього процесу (а саме – мотивація навчання) можуть бути пов'язаними зі становленням ідентичності.

Таким чином, метою нашого дослідження було вивчення розподілу статусів професійної ідентичності, мотивів навчання та зв'язків між професійною ідентичністю й мотивами навчання у студентів-біологів другого та четвертого курсів.

Для розв'язання поставлених завдань було використано емпіричні методи: «Методика дослідження професійної ідентичності» Л. Б. Шнейдер, «Методика для діагностики навчальної мотивації студентів» А. О. Реана і В. О. Якуніна в модифікації Н. Ц. Бадмаєвої, а також методи математичної статистики (U-критерій Манна-Уїтні, кореляційний аналіз за г-критерієм Пірсона). Вибірку склали 48 осіб, студенти біологічного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна другого (25 осіб) та четвертого (23 особи) курсів віком від 18 до 22 років.

За методикою Л. Б. Шнейдер діагностується п'ять статусів професійної ідентичності: *передчасна ідентичність* (ідентичність не усвідомлюється і є, можливо, нав'язаною, виникає, якщо людина не робила незалежних, самостійних життєвих виборів); *дифузна ідентичність* (відсутність чітких цілей, цінностей та переконань, а також спроб їх активно формувати, особистість може сумніватися у своїй цінності; вдаватися до самозвинувачень); *мораторій* (стан кризи ідентичності та активних спроб її розв'язати, випробовуючи різноманітні варіанти; для мораторію характерна більша інтелектуальна самостійність у стресових умовах, ніж для дифузної та передчасної ідентичності, а також більш розвинена рефлексія); *досягнута ідентичність* (сформована сукупність особистісно значущих цілей, цінностей, переконань, які забезпечують особистості почуття спрямованості та осмисленості життя, впевненості в собі, самоцінності, спроможності викликати повагу, симпатію та схвалення); *псевдопозитивна ідентичність* або *псевдоідентичність* (стабільно-стереотипне заперечення своєї унікальності або її амбіціозне підкреслювання, ригідність Я-концепції, низька рефлексивність та хворобливе сприйняття критики на свою адресу, можливе гіпертрофоване ототожнювання себе зі статусом, роллю чи роботою).

За методикою Н. Ц. Бадмаєвої визначається значущість семи груп навчальних мотивів студентів (навчально-пізнавальних, професійних, соціальних, комунікативних мотивів, а також мотивів творчої самореалізації, престижу, уникання невдачі). Переважання *комунікативних* мотивів означає, що студент вчиться заради можливості заводити і підтримувати знайомства; мотивів *престижу* – прагнення студента внаслідок успішного навчання здобути високий статус серед інших людей та отримати схвалення, мотивів *уникання невдачі* – орієнтацію студента на недопускання невдачі, а не на досягнення успіху, що може призводити до зростання напруги та тривоги. Значущість *професійних* мотивів означає навчання заради можливості стати висококваліфікованим спеціалістом та виконувати свою роботу на високому рівні, мотивів *творчої самореалізації* – навчання заради спроможності

втілювати свою творчу активність, розв'язувати складні питання розвитку суспільства тощо. Домінування *навчально-пізнавальних* мотивів виражає потребу студента у пізнанні, накопиченні знань та успішному навчанні як такому й заради подальшої наукової діяльності, *соціальних* мотивів – ставлення до навчання як до обов'язку, необхідності (зокрема, необхідності успішного навчання заради майбутньої матеріальної забезпеченості).

Дослідження професійної ідентичності у студентів-біологів

Емпіричні дані дослідження професійної ідентичності у студентів другого та четвертого курсів подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл статусів професійної ідентичності у студентів-біологів на другому і четвертому курсах (у %)

Статуси проф. ідентичності	Передчасна	Дифузна	Мораторій	Досягнута	Псевдо-позитивна
2 курс	16,0	24,0	20,0	16,0	24,0
4 курс	17,4	43,5	17,4	4,3	17,4

На другому курсі переважає дифузна та псевдопозитивна ідентичність (по 24 %), менш поширеним є мораторій (20 %), найменший відсоток досліджуваних мають передчасну та досягнуту ідентичність (по 16 %).

Дифузна ідентичність притаманна практично чверті опитуваних студентів-другокурсників, і це є зрозумілим. По-перше, вони лише починають знайомитися з фаховими дисциплінами, оскільки на початку навчання переважали загальноосвітні предмети. По-друге, до цієї групи, вірогідніше за все, входять студенти, які до вступу в університет не мали чітких уявлень про майбутню професію і взагалі про те, що на них чекає. Освітній процес не додав їм розуміння, тому зараз вони просто «пливуть за течією». Практично це означає, що вони ще не визначилися із професією і поки що навіть і не намагаються це зробити. По-третє, таке становище на другому курсі ще не є приводом для надмірних хвилювань, не є катастрофічним.

На початку навчання першокурсники, вчорашні школярі, фактично ще діти, нерідко керуються настановою «треба отримати якусь вищу освіту», проте 18–19 років – межа перехідного віку, й це зобов'язує дорослішати й ухвалювати важливі рішення щодо життєвої перспективи, у тому числі й щодо професійної тотожності.

Власне, фахове навчання мимоволі занурює молоду людину у процес професіоналізації, й питання прийняття професії так чи інакше постає перед студентом (емпірично цей процес фіксується у феномені «кризи третього курсу»). Та й статус дифузної ідентичності, як і будь-який стан

невизначеності, не є стійким, оскільки неприємні переживання стосовно свого «Я», побоювання осуду з боку інших, сумніви щодо перспективи спонукатимуть особистість рухатися до більш стабільного стану.

Тобто з дифузного статусу студент може перейти до стадії «мораторію», а потім – «досягнутої ідентичності», і це є за Л. Б. Шнейдер закономірною послідовністю стадій формування професійної ідентичності.

На стадії мораторію перебуває п'ята частина опитуваних другокурсників. Вони переживають кризу ідентичності й активно розшукують варіанти її розв'язання. Проте треба розуміти, що з кризи можуть бути щонайменше два виходи, тому цій категорії студентів треба приділяти особливу увагу, утворюючи в освітньому процесі умови й спонукання для профахового вибору, а також вибору професійної ідентичності.

Досить небагато студентів-другокурсників є носіями досягнутої ідентичності. Вони випередили своїх однолітків та набули повноцінної професійної totoжності, пройшовши стадію мораторію. У кураторському сенсі це, мабуть, найбільш надійні студенти: їх не треба додатково організовувати, вмотивовувати, вони й самі свідомо зацікавлені у навчанні та прагнуть змістовності й професійного розвитку.

Така ж невелика частка другокурсників має передчасну ідентичність. Особливість цієї категорії студентів полягає у тому, що їх професійне спрямування не було певною мірою їх самостійним вибором (а може, й взагалі таким не було). Молода людина зробила професійний вибір, спираючись на авторитетну думку, частіше батьків, «так буде найкраще для тебе, повір мені». З погляду освітнього процесу ці студенти не проблемні, вони слухняні й обов'язкові, старанні, проте їх ставлення до професії може бути дещо формальним, «треба, так треба», та, ймовірно, залишається позитивним, доки не відбулася емансипація від авторитету людей, що були джерелом впливу. Щоправда, студент із передчасною ідентичністю може зацікавитися професією до того, як подорослішає.

Окрему увагу привертають студенти із псевдопозитивною ідентичністю, яких досить багато, майже чверть. Їм притаманне стереотипне сприйняття себе у професії та надмірне акцентування своїх професійних якостей. Схоже, що таке підкреслене ототожнення себе з професією може маскувати неоднозначне ставлення до самої професії або до себе, бути проявом кризи професійного розвитку або навіть ширше – розвитку особистості, аж до втрати самоідентичності, відчуження свого «Я». У будь-якому випадку такий статус ідентичності проблематизує професійний розвиток і потребує уваги.

На четвертому курсі розподіл статусів ідентичності є більш поляризованим. Відчутно переважає дифузна ідентичність (43,5 %, що майже у два рази більше, ніж на другому курсі), лише одна особа серед досліджуваних має досягнуту ідентичність (4,3 %). Як щодо інших статусів (передчасної ідентичності, мораторію і псевдоідентичності), то їх репрезентованість

(по 17,4 %) не надто відрізняється від ситуації на другому курсі: практично така сама кількість студентів у статусі передчасної ідентичності й мораторію та трохи менша – у статусі псевдоідентичності.

Схоже на те, що професійна ідентичність у цій групі лише розпочинає формуватися. Це збігається з даними Ю. П. Поварьонкова, який стверджує, що процес формування власне професійної ідентичності на 4–5 курсах лише розпочинається (тоді як наприкінці другого курсу шкільна ідентичність змінюється на академічну, студентську, а наприкінці третього курсу – на навчально-професійну), а завершується на другому-третьому році самостійної роботи [2]. Із цих позицій досягнута ідентичність не може бути розповсюдженою навіть й на четвертому курсі, тож досить значний відсоток студентів із дифузною ідентичністю може бути закономірним. А незначна кількість студентів, що перебувають у стані мораторію (тобто кризи ідентичності), може свідчити або про тривання академічної кризи, що повинна нарешті привести до утворення навчально-професійної ідентичності, або про наявність у цих студентів досвіду роботи за професією.

Проте погляд Ю. П. Поварьонкова – не єдиний: наприклад, О. П. Єрмолаєва вважає, що інструментальна ідентичність як перший аспект професійної ідентичності формується вже в межах професійного навчання, тобто у період отримання освіти у ВНЗ [1]. Схожих поглядів дотримується У. С. Родигіна, наголошуючи, що професійна ідентичність може бути сформованою вже у студентському віці у вигляді професійної ідентичності студента, яка має певні відмінності від професійної ідентичності фахівця [3, 40]. До того ж, на думку У. С. Родигіної утворення професійної ідентичності є процесом, пов'язаним із багатьма факторами впливу, починаючи із сенсу професії і завершуючи мотивацією навчання.

Тобто, зважаючи на такі протилежні міркування, однозначно кваліфікувати розподіл статусів професійної ідентичності серед студентів четвертого курсу досить складно: він може бути й нормальним, закономірним, й аномальним. Для остаточної його інтерпретації необхідні додаткові дані стосовно первинних настанов щодо професії, з якими студенти почали навчання, агентів стороннього впливу, індивідуальних особливостей студентів тощо, збирання й аналіз яких виходять за межі нашого дослідження. Окрім того, ці відмінності можуть відображати не загальну тенденцію формування професійної ідентичності, а різницю між студентами різних наборів, що певною мірою залежить від ситуативно-соціального чинника.

Дослідження мотивації навчання студентів-біологів

Емпіричні дані дослідження мотивів навчання у студентів другого та четвертого курсів подано у таблиці 2.

**Середні показники значущості мотивів навчання
у студентів-біологів**

Курс	Мотив						
	Комунікативний	Уникання невдачі	Престижу	Професійний	Творчої самореалізації	Навчально-пізнавальний	Соціальний
2	2,728	1,784	2,312	3,748	3,64	3,393	2,976
4	3,391	2,635	3,043	3,635	3,543	3,544	3,348
p	< 0,001	< 0,01	< 0,01	-	-	-	тенденція

З таблиці 2 видно, що домінуючими на другому курсі є професійний мотив, а також мотив творчої самореалізації і навчально-пізнавальний мотив (у порядку зменшення значущості), далі йдуть соціальний, комунікативний, а також мотив престижу, найменш значущим є мотив уникання невдачі. Для четвертого курсу найбільш важливими також є мотиви професійний, потім – навчально-пізнавальний і творчої самореалізації, які мають однакову значущість. Далі йдуть мотиви комунікативний, соціальний і престижу, найменш значущим є мотив уникання невдачі.

Хоча показники значущості професійного мотиву й мотиву творчої самореалізації вищі на другому курсі, а показник навчально-пізнавального мотиву більший на четвертому курсі, ці відмінності не сягають статистичної значущості. А от за комунікативним мотивом, мотивами престижу й уникання невдачі між курсами є значущі відмінності: всі вони більш важливі для четвертокурсників ($p < 0,001$, $p < 0,01$ та $p < 0,01$, відповідно). За соціальним мотивом виявлено тенденцію до утворення значущих відмінностей також у бік зростання його важливості на четвертому курсі.

У цілому, домінування професійного мотиву в структурі мотивації студентів є природним, оскільки завданням освітнього процесу є підготовка фахівців. Й це чудово, що студенти перш за все прагнуть опанувати професію. Більша значущість навчально-пізнавального мотиву для четвертокурсників скоріш за все зумовлюється близьким завершенням навчання та необхідністю «працювати на диплом», та й відносно перспективи вступу до магістратури одним із головних мотивів стає саме успішне навчання. Мотив творчої самореалізації також залишається важливим для студентів четвертого курсу, проте в умовах близького завершення навчання навчально-професійний його «наздоганяє». Зміни ж у значущості соціального та комунікативного мотивів від курсу до курсу можуть свідчити про розвиток соціального

інтелекту й появу більш реалістичного погляду на подальші перспективи: у молодій людині з'являється розуміння того, що життєва успішність складається не лише з академічної, необхідно вміти й налагоджувати відносини з оточуючими, й перемогти в конкуренції за місця у магістратурі або на ринку праці, й довести свою професійну придатність, так би мовити, «вибороти місце під сонцем». Крім того, підвищення значущості соціального мотиву додатково підсилює навчальний мотив, оскільки, коли вже пройдено такий довгий шлях, коли ти вже довчився до четвертого курсу, то ти просто зобов'язаний його закінчити. Зростання важливості мотиву уникання невдачі також може бути пов'язаним із близьким завершенням бакалаврського курсу й небажаністю низьких оцінок у документі про закінчення навчання.

Окрім того, варіативність (індивідуальні відмінності) значущості мотивів на четвертому курсі більша, ніж на другому, що свідчить про більшу неоднорідність четвертокурсників. Це може бути зумовлено багатьма чинниками, серед яких визначальне місце, вірогідно, посідають плани на майбутнє, наприклад, продовжувати навчання чи йти працювати.

Додатково нами було проаналізовано важливість різних мотивів навчання для студентів, які перебувають у певних статусах ідентичності. У таблиці 3 наведено дані щодо середніх значень мотивів навчальної діяльності студентів другого і четвертого курсів, розділених на групи за їх статусом професійної ідентичності. (Показники мотивації статусу досягнутої ідентичності на 4 курсі не є показовими, оскільки, нагадуємо, до цієї групи належить лише одна особа.)

Таблиця 3

Середні показники значущості мотивів для студентів із різними статусами професійної ідентичності

Статус професійної ідентичності	Курс	Мотив						
		Комунікативний	Уникання невдачі	Престижу	Професійний	Творчої самореалізації	Навчально-пізнавальний	Соціальний
Передчасна	2	3,00	2,05	1,65	3,38	3,50	3,32	2,90
	4	3,90	3,70	3,10	2,96	3,88	3,00	2,95
Дифузна	2	2,70	1,87	2,63	3,93	3,58	3,43	3,00
	4	3,16	2,82	3,10	3,58	3,45	3,55	3,50
Мораторій	2	2,84	1,64	2,68	3,79	3,20	3,57	2,84
	4	3,20	2,05	2,70	3,67	3,38	3,57	3,20
Досягнута	2	2,25	1,80	2,20	4,04	3,50	3,39	3,10
	4	4,0	2,4	2,6	4,33	2,0	4,14	3,4
Псевдо-позитивна	2	2,80	1,63	2,20	3,58	4,25	3,26	3,03
	4	3,50	1,75	3,30	4,24	4,00	3,89	3,50

У цілому, на другому курсі мотиваційна структура для різних статусів ідентичності є схожою: на перших трьох позиціях – професійний мотив, мотив самореалізації і навчально-пізнавальний. Саме у такому вигляді послідовність мотивів за важливістю спостерігається у студентів із *дифузною* та *досягнутою* ідентичністю, лише з тією різницею, ймовірно, що у разі досягнутої ідентичності цей вибір є більш свідомим. (Студенти з *дифузною*, *досягнутою* ідентичністю та статусом *мораторію* мають найбільш виражений професійний мотив.) Для студентів, які перебувають на стадії *мораторію*, навчальний мотив є більш важливим, ніж мотив самореалізації, та це й зрозуміло: вони намагаються з'ясувати свої професійні пріоритети, їм не до світових проблем. На загальному фоні виділяються студенти, які мають *передчасну* та *псевдоідентичність*: для них найбільш значущим мотивом є мотив творчої самореалізації, а професійний мотив знаходиться на другому плані. Тобто можна сказати, що для всіх інших студентів навчання відбувається заради набуття професійних знань та навичок, а для цих – заради можливості самоствердитися, реалізувати свій творчий потенціал, незалежно від сфери. Цікаво, що у разі псевдоідентичності мотив творчої самореалізації набагато більше випереджає за значущістю професійний мотив (порівняно зі статусом передчасної ідентичності), до того ж, і порівняно з усіма іншими статусами. Ймовірно, «я» студента із псевдоідентичністю має для нього більшу цінність, ніж професія, хоча зовні це може мати зворотній вигляд.

У середній частині ієрархії мотивів навчання у другокурсників розташовані соціальний і комунікативний мотиви, які у більшості статусів ідентичності мають дуже близькі значення: у студентів із *дифузною* і *псевдоідентичністю* соціальний мотив дещо випереджає комунікативний, на стадії *мораторію* вони виражені однаково, на стадії *передчасної* ідентичності комунікативний мотив проявлений більше (статистично не значуще). І лише на стадії *досягнутої* ідентичності соціальний мотив, тобто мотив ставлення до навчання як до обов'язку, відчутно важливіший за комунікативний. Найменш важливими для другокурсників є мотиви престижу й уникання невдачі за винятком студентів, які мають *передчасну* ідентичність, для яких найменш значущим є мотив престижу.

На четвертому курсі значна кількість мотивів навчання набувають для студентів більшої важливості, що свідчить про розвиток мотиваційної сфери, сама структура мотивації стає більш щільною, тобто за мірою важливості мотиви зближуються (кількісно це виражається у зменшенні відстані між показниками мотивів), проте змістовно структура мотивів стає більш неоднорідною (табл. 3).

Здебільшого, як і на другому курсі, найважливішими залишаються мотиви професійний, навчально-пізнавальний і самореалізації, проте є і відмінності. Цікаво, що у студентів, які перебувають у стадії *мораторію* ідентичності, структура мотивації зберігається у тому самому вигляді, що й на другому курсі (мотиви професійний, навчально-пізнавальний, самореаліза-

ції, соціальний, комунікативний, престижу й уникання невдачі). Вочевидь, це зумовлене єдністю закономірностей подолання кризи професійної ідентичності, показники якої є однаковими на другому і четвертому курсах. У разі *псевдоідентичності* у четвертокурсників на другому місці за важливістю стоїть мотив творчої самореалізації, але якщо порівнювати з другим курсом, то прагнення самоствердження відходить на другий план, а перше місце посідає професійний мотив. Напевно, навіть студент із великими амбіціями розуміє, що на четвертому курсі час уже подумати й про майбутню професію, засобами якої, до того ж, можна непогано самоствердитися. У студентів четвертого курсу з *дифузною* ідентичністю до групи найбільш важливих мотивів, окрім стандартної «трійки», ввійшов ще й соціальний, а мотив творчої самореалізації зсунувся на четверте місце, проте між усіма ними – дуже мала кількісна відстань. Таке поєднання, ймовірно, допомагає стабілізувати стан невизначеності, адже за умов дифузного статусу орієнтація на професійно-навчальні цілі компенсує відсутність у студента чітких уявлень про свою професію і сприяє процесу становлення професійної ідентичності.

У студентів із *передчасною* ідентичністю структура мотивів радикально відрізняється від інших статусів. У них домінують комунікативний мотив і мотив творчої самореалізації, які кількісно практично не відрізняються, – й обидва посідають перше місце, далі йде мотив уникання невдачі, ще далі (зі значним відривом) – щільна група з престижного, навчально-пізнавального, професійного й соціального мотивів. Хоча така послідовність мотивів виглядає не дуже академічно: навчальний, професійний і мотив обов'язку посідають останні місця, – проте вони мають значущість на середньому рівні. Тобто студенти з передчасною ідентичністю професією цікавляться, але навчання має для них інший сенс. І якщо на другому курсі студентам важливіше виразити себе у навчальній діяльності, то на четвертому для них найважливішим є спілкування, що може бути ознакою переходу від стадії юності, коли вирішуються питання ідентичності (важливо проявити себе, щоб зрозуміти, ким я є), до стадії молодості, коли вирішуються питання інтимності (важливо стає сфера комунікації). До речі, для статусу досягнутої ідентичності комунікативний мотив теж має велике значення, щоправда, поряд із професійним і навчальним мотивами.

Аналіз взаємозв'язків професійної ідентичності та мотивів навчання у студентів-біологів

З отриманими емпіричними даними було проведено кореляційний аналіз для виявлення зв'язків професійної ідентичності та мотивів навчальної діяльності у студентів обох курсів. Для забезпечення коректності процедури з вибірки було вилучено досліджуваних із псевдоідентичністю, оскільки усі інші статуси можна описати як етапи становлення ідентичності від передчасної до досягнутої, а псевдоідентичність кваліфікувати як один з етапів генези професійної ідентичності не можна.

Результати кореляційного аналізу виявилися досить очікуваними: коефіцієнт професійної ідентичності є безпосередньо пов'язаним із професійним мотивом ($p < 0,05$) й зворотно пов'язаним із мотивом уникання невдачі ($p < 0,05$). Тобто чим більш зрілою є професійна ідентичність студента, тим більше його навчання мотивується прагненням набути високу професійну кваліфікацію; відповідно, тим менше – уникненням невдачі.

Ці результати є дуже втішними, оскільки безпосередня кореляція статусу професійної ідентичності з професійним мотивом означає, що у процесі навчання студенти все краще розуміють своє місце в системі професій, що зумовлено прогресивним становленням професійної ідентичності, зростаючою рефлексивністю, зміцненням уявлень, цінностей тощо, і, у свою чергу, породжує потребу розпочати самостійну професійну діяльність, яка підсилює необхідність добре оволодіти професійними знаннями, вміннями й навичками. Зворотна кореляція статусу професійної ідентичності з мотивом уникання невдачі свідчить про те, що сформована ідентичність супроводжується в студентів уявленнями про себе як гідних поваги, спроможних викликати симпатію, завдяки чому підвищується впевненість у собі, й страх перед невдачею нівелюється. Отже, можна стверджувати, що освітній процес у цілому забезпечує розвиток таких професійно важливих компетенцій, як ототожнення з професією, змістовна мотивація і самоповага.

Узагальнюючи проведений аналіз емпіричних даних, ми дійшли таких висновків.

1. Другокурсникам-біологам більш притаманна дифузна та псевдо-позитивна ідентичність, у цих статусах перебуває майже половина студентів. П'ята частина другокурсників переживає стан мораторію ідентичності, решті притаманна передчасна та досягнута ідентичність. Такий розподіл статусів професійної ідентичності на другому курсі є досить природним. У четвертокурсників-біологів домінує дифузна ідентичність, яка зустрічається вдвічі частіше, ніж на другому курсі. Передчасна ідентичність, мораторій та псевдоідентичність репрезентовані рівною мірою та дещо подібно до другого курсу. Проте досягнута ідентичність на четвертому курсі є рідкістю. Отже, формування професійної ідентичності на четвертому курсі є більш проблемним, ніж на другому, хоча, швидше за все, така ситуація відображає вплив ситуативних чинників, а не загальну закономірність. У цілому, очевидно, що опанування студентами такої компетенції, як професійна ідентичність, потребує більшого часу, ніж навчання за рівнем бакалавра.

2. Структура навчальної мотивації на другому і четвертому курсах є подібною. Найбільш важливими для студентів обох курсів є мотиви: професійний, творчої самореалізації та навчально-пізнавальний; різниця між другим і четвертим курсами полягає у тому, що на четвертому курсі мотиви самореалізації і навчально-пізнавальний значущі однаковою мірою, а порівняно з другим курсом важливість пізнавального мотиву дещо зростає. Всере-

дині структури перебувають соціальний і комунікативний мотиви, найменш важливими є мотиви престижу й уникання невдачі. Проте для четвертокурсників комунікативний мотив, мотиви престижу й уникання невдачі виявилися статистично значущо більш важливими, ніж для другокурсників.

3. За статусами професійної ідентичності на другому курсі у разі дифузної, досягнутої і мораторію ідентичності в структурі навчальної мотивації домінує професійний мотив, а у разі передчасної та псевдопозитивної ідентичності – мотив творчої самореалізації. Соціальний і комунікативний мотиви для всіх статусів мають середню значущість, окрім студентів із досягнутою ідентичністю, для котрих комунікативний мотив є малозначущим. Найменш важливим для статусу передчасної ідентичності є мотив престижу, для решти – мотив уникання невдачі.

На четвертому курсі для дифузної, псевдопозитивної і мораторію ідентичності є характерним домінування професійного мотиву, а для передчасної ідентичності – комунікативного мотиву й мотиву творчої самореалізації. Найменш важливим для передчасної ідентичності є соціальний мотив, а для всіх інших – мотив уникання невдачі.

4. Ступінь сформованості професійної ідентичності у студентів виявився безпосередньо пов'язаним із професійним мотивом і зворотно – з мотивом уникання невдачі. Це свідчить про взаємне підсилення процесу формування професійної ідентичності й прагнення оволодіти професією та опосередковано дає змогу кваліфікувати освітній процес як ефективний.

Таким чином, розуміння процесу формування такої компетенції, як професійна ідентичність, та її співвідношення з домінуючою мотивацією навчання стане у нагоді у процесі забезпечення якості навчання та здійснення кураторського супроводу.

Література

1. Ермолаева Е. П. Психология социальной реализации профессионала / Е. П. Ермолаева. – Москва : Институт психологии РАН, 2008. – 347 с.

2. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессиональной идентичности / Ю. П. Поваренков // Сибирский психол. журнал. – 2006. – № 24. – С. 53–58.

3. Родыгина У. С. Психологические особенности профессиональной идентичности студентов / У. С. Родыгина // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 4. – С. 39–51.

4. Шнейдер Л. Б. Личностная, тендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики / Л. Б. Шнейдер. – Москва: Московский психолого-социальный институт, 2007. – 128 с.